HÁRS ERNŐ

A reformáció lovagja

Hárs Ernő Meyer-fordításáról a Figyelőben olvashatunk. Fölkértem azonban a költőt, hogy mutassa be a Hutten végnapjait *– ezt a nagyszabású, de Magyarországon igen kevéssé ismert művet – olvasóinknak.* – A szerk.

A reformáció olyan döntő fontosságú esemény volt az európai történelemben, hogy a vezéregyéniségek életén és működésén kívül a másodrendű szereplőké is rendkívül figyelemreméltó. Az utóbbiak közé tartozik a frank nemesi családból származó Ulrich von Hutten (1488–1523), akit – mint Miksa császár által megkoszorúzott költőt – a német irodalomtörténetírás is korának jeles alkotói közt tart számon.

A rövid, de viharos életű lovag hét kötetből álló irodalmi hagyatéka költeményeket, párbeszédeket és gúnyiratokat tartalmaz. Ez utóbbiak képezik az írásos művek legnagyobb részét. Vitriolos stílusukkal, kíméletlen, leleplező megállapításaikkal egy időben hallatlan népszerűséget szereztek Huttennek, akinek pamfletírói hírneve sokáig költői tevékenységét is homályba borította. Pedig a harcos hitvitázó lírai alkotásai is megbecsülendő értékeket tartalmaznak, s egyikük, a Hutten-dal a nép ajkára is került.

Gúnyiratai három nagy csoportra oszthatók:

Rendkívül éles támadásokat intézett Ulrich württembergi herceg ellen, aki egy szerelmi ügyből kifolyólag alattomosan megölette János nevű unokatestvérét.

A családi jellegű csatározásoknál fontosabbak voltak és óriási visszhangot váltottak ki annak a harcnak a termékei, melyet Crutus Rubeanus (Reuchlin) társaságában a kölni dominikánusok ellenében vívott. A latin nyelven írott *Epistolae obscurorum virorum* (Sötét emberek levelei) című pamflet egyenesen megsemmisítő csapást mért az egyébként is már kihunyóban léső szkolasztikára.

A gúnyiratok harmadik típusa már közvetlenül a pápát vette célba. A legjelentősebb volt közülük a *Trinitas romana* (Római Szentháromság), mely eddig soha nem tapasztalt éles hangon kelt ki a német nemzetnek a Római Kúria általi elnyomatása ellen.

Ilyen harcos közszereplés után magától értetődő volt, hogy Hutten

1517-ben lelkesen csatlakozott a Luther által megindított egyházújító mozgalomhoz, és honfitársait is példájának követésére buzdította.

A következmények nem maradtak el. A népéért és erkölcsi meggyőződéséért példátlan elszántsággal küzdő nemes lovag, a műveltségét a legjobb német és olasz egyetemeken megalapozó humanista, Erasmus barátja, egyházi átok alá került. S ez még nem volt elég. 1522-ben belekeveredett a Franz von Sickingen gróf által a birodalmi fejedelmek ellen indított lázadásba, s minthogy a vállalkozás Sickingen elestével megbukott, neki is menekülnie kellett. Ekkor került – Ulrich Zwingli pártfogásának köszönhetően – a Zürichi-tó Ufenau nevű szigetére, ahol rövid időn belül végzett vele a katonáskodása idején szerzett vérbaj.

A vázlatos bemutatásból is könnyen megérthető, hogy a 19. század kiváló svájci írója, megannyi magyarul is olvasható történelmi regény és mélyértelmű, tömör kidolgozású költemény szerzője, Conrad Ferdinand Meyer miért szentelt egy hetvenegy részből álló versfüzért a rövid időre honfitársává vált hányatott sorsú költőelődnek.

Az 1871-ben létrejött *Huttens letzte Tage* (Hutten végnapjai) ugyanakkor nemcsak címadójának meg nem alkuvó, hősies küzdelmét örökíti meg kivételes megjelenítő erővel, de Meyer saját művészi vívódásainak és a végül bekövetkezett győzelemnek is hű tükre. Az olyan mondatok, mint *Ki az ismert üdvkört szétfeszited, / új utad, Hutten, biztosra veszed?* és a rá adott válasz: *Múlt idők boldogsága nem igéz, / Míg áttörök, szemem vissza se néz.* árulkodnak erről (*LIX. Vihar és nád*). Az esztétikai szemlélődés korszaka, amelyből hiányzott a szívbéli együttérzés melegítő parazsa, lejárt. *Jacta est alea.*

A versfüzér nyolc fejezetre osztva (Ufenau, A múlt könyve, Magány, Hutten vendége, Emberek, A halálos ítélet, Démonok, A halál) vezet végig a Steckelberg várát és a családi fészek biztonságát lelkiismerete parancsára önként elhagyó lázadó lovag életútjának főbb állomásain, egészen az Ufenau szigetén töltött utolsó hónapok önemésztő töprengéseiig.

Ufenau

A bevezető fejezet a szigetre érkezés, a berendezkedés és az első éjszaka eseményeit rögzíti.

Hallottam álmomban, s ébren tovább
hallom, harangszó száll az éjen át.

Nem dómharangszó, tompa és nehéz,
körben a sáfár nyája legelész.

Az csengetett rám, a közeli rét
felől, betöltve álmom mezejét.

Álmom az ősök régi vára volt,
mely körül szintén kolomp hangja szólt.

Szülőházamat húsz esztendeje
hagytam el, könnyű tarisznyát vive.

Elkészült már a munka legjava,
s felcseng megint a kolompok szava.

A dallam, a bölcsőmet ringató,
sorsom lezárva, ismét hallható.

S mikor vendéglátója, aki pap és orvos egy személyben, arra inti, hogy e világtól elzárt szigeten csak túlerőltetett szervezetének pihentetése legyen a gondja, ingerülten fogalmazza meg a választ:

A bölcs tanácsért köszönet neked!
Látom, halálosan vagyok beteg.

Hogy? Ne kiáltsam a világba ki,
ha csal a pápa: Gaz a Római.

Hogy? Ha az igazság bont lobogót,
szigetemen fel nem ujjonghatok?

Hogy? Ha csatázik egy német sereg,
puskaporgőzt nem lélegezhetek?

Hogy? Ha Sickingen önvérébe fúl,
sebe nem fájna nekem is vadul?

Csodálatos, mit előír szavad!
Ne éljek, hogy élnem legyen szabad!

A múlt könyve

A nagybeteg száműzött tudatában egymásután elevenednek meg mozgalmas életének emlékezetes fordulatai. Eszébe jut a fuldai apátsági iskolában aratott első irodalmi siker, amikor mint a társaival versengő kisdiák ezt a szellemes köriratot találta ki a napóra számára: *Ultima latet. Mindenre felel / a számlap, csak végóránk rejti el.*

A túláradó életerejének kitombolási lehetőséget kereső felnőtt diák ismétlődő szórakozása lett, hogy a lezüllött, megromlott szerzetesség iránti megvetését hasonló gondolkozású társainak kíséretében a kolostorcellák feldúlásával és a halálra rémült

barátok üldözőbe fogásával juttassa kifejezésre. A duhajkodásnak azonban tragikus lett a kicsengése.

Elzengtél, te kegyetlen, széditő
ifjúi ünnep! Zord lett az idő!

Míg játszottuk az őrült maszkabált,
dícsérték tréfánk borsát és savát,

de mikor kimondtuk az igazat,
vadászokból lettünk űzöt vadak.

Kiátkozott, honát vesztette nép,
gond s baj közt esszük mások kenyerét.

Egészségesen s vénen, megrakott
asztalnál ülnek a hajszolt papok.

S kit vérig martunk, valahány barát
vígan üríti most is poharát.

S ha almahámozáskor egyikük
sebet kap, s bőrén egy csepp vér kiüt,

felnyög: „Testvérek, nézzetek ide!
Vértanúságot szenvedünk, ime!"

Ulrich von Hutten ezután szinte szóról szóra átéli ugyanazokat az élményeket, melyek Luther reformátori fellépésének megérlelődésében is meghatározó szerepet játszottak. A fejezetben szó esik egy bűnbocsátó cédulákat árusító bódé lerombolásáról, s az ifjú humanista római tanulmányútjában nem nehéz ráismernünk a híres lutheri utazás világi tükörképére. A latinjának továbbcsiszolása és a szónoklás antik művészetének elsajátítása céljából Rómába látogató lovag ugyanolyan megdöbbenéssel és elkeseredéssel tapasztalja az egyház mérhetetlen elvilágiasodását, mint a szerzetes.

Egy némbert láttam, ki vett és adott,
s „Egyetemes Egyház" nevet kapott.

—

Péter temploma gúnyra késztetett,
Simon pénzünkből építtette ezt!

—

A címer-bika Borgia-kéjt idéz,
mit az ördög is iszonyodva néz!

Tizedik Leó a szent szellemet
eladja, mely köröz feje felett.

—

indultam s a vatikáni falon
szénnel ily írást hagytam vastagon:

„A csalás trónol e tömeg szobán!
Egy német okult ittjárta során."

Ezután indította meg a mindaddig csak a honi papság romlottságát és képmutatását ostorozó Hutten a pápaság elleni nyílt támadását. A válaszként rámért egyházi átok következményeit megrázó erővel idézi fel a fejezet *Jacta est alea* című darabja:

Nagy dobásom megtétele után
korholni kezdett engemet apám.

„Megőrültél, Rómával harcra kelsz?
Azt kérdem, Ulrik, hogy ebből mi lesz.

Költőként is már szánalmas neved,
de eretnekként százszor rémesebb!

Ne élnék bár! Fiam gyalázatot
hoz ősz fejemre, mint kiátkozott!

Így folytatod házunkat fényesen?
Ma félig rongyban, holnap teljesen?

Mit érdekel, házunk hogy tűnik el?
Törődsz-e a világon bármivel?

Csak hordjon fa- s rézmetszeten babért
fejed – mi gondot érzel másokért?

Tréfára húzod ajkad? Mosolyogsz?
Eddig nem tudtam: a szíved gonosz."

Így szólt apám, s elkomorult szeme.
Anyámé, míg kért, könnyel lett tele:

„A rossz játékkal hagyj fel, Ulrikom!"
Elvetve kockám! – volt a válaszom.

Anyám, szeress tovább is szüntelen!
Mint szelíd alkonycsillag, légy velem!

Nem bánt, apám, hogy nyers volt modorod!
Bennem jó indulatú szív dobog.

Ha sértő neked kopott öltönyöm,
ne legyen többé házadhoz közöm!

Legyek idegen! Békéd meghagyom!
Fivéreim közt oszd szét vagyonom!

S ne bosszantson a babérlomb, melyet
homlokdíszként csak képen viselek!

Az életben mindössze egy szerény,
kopár töviskoszorú az enyém.

A babérlevelek mire valók?
Mindenki tudja, Hutten én vagyok,

kinek, hogy népét elhagyja, kevés
idő, halál, átok, száműzetés!

Steckelberg vára, mely magasan ül,
frank dombok kékjétől véve körül,

bocsásd le hidad! Nyiss nekem kaput!
Utolszor lát távozni ez az út.

Toronyőr, fújj még egyet kürtödön!
Harcba megy Hutten, s vissza sose jön.

Magány

A versfüzérnek talán leggazdagabb fejezete. Szinte mindenről szó esik benne, ami Hutten életében jelentőséggel bírt. Ariosto *Orlando furioso*jának egy korábbi vendég által szálláshelyén hagyott példányát kézbe véve és végigolvasva, a lenyűgöző élmény hatására riadtan teszi mérlegre a saját tehetségét.

Az olasz mű ragyogással tele.
Gráciák tánca. Múzsák menete.

Hallgatni csengő rímeit – gyönyör –
Költő vagyok-e? Ez, ami gyötör.

Kételkedsz, Hutten? Nem tett-e reád
Miksa császár Augsburgban koronát?

Ér annyit, mint az olasz alkotás?
Vagy nem vagyok egyéb, mint rímkovács?

Igen! Így hívom magam. Haragom
tüzében nap mint nap kovácsolom

szükség szerinti fegyvereimet.
S a kardjaim valóban élesek!

A fejezet a továbbiakban Zwingliről, a jóbarátról, Lutherről, a nagy példaképről és az árulóvá vált egykori küzdőtársról, Erasmusról tár elénk egy-egy jellegzetes kontúrokkal megrajzolt költői portrét.

A gyermekként Ulinak becézett Zwingli tízéves koráig olyan vad hegyvidéken nőtt fel, ahol soha nem termett sem szőlő, sem gabona. Így amikor apja először vitte magával szelídebb tájakra, ahol éppen magvetők végezték a munkájukat, a látottaktól megilletődve elsírta magát.

A földművesek mozdulatai olyan ünnepélyesek voltak, mintha szentmise folyt volna le a szeme előtt.

Luther belső vívódásait az első kételytől a nyílt színrelépésig kevesen örökítették meg olyan jellemfestő erővel, mint C. F. Meyer a Hutten szájába adott keményen pattogó jambusokban.

Minél kínzóbb szabaddá válnia,
annál megindítóbb a föld fia.

Magam is éltem cellafal mögött,
s elborzaszt, Luther meddig küszködött.

Mely most a fél földgolyót tölti be,
a harcot rejtve tartotta szive.

Esküjét végszükségben szegte meg –
legtöbbet tesz, ki másként nem tehet.

Az idő roppant súlyát élte át,
melléhez fogva a Szent Bibliát.

Lelkében zihálva viaskodott,
s fonódott össze a lesz és a volt.

Két kor küzdelmének színtere ő –
Hogy démonokat lát, nem meglepő.

Az Erasmusról szóló verses részlet az óvatos értelmiségi magatartás – ha úgy tetszik, gyáva megalkuvás – és az önpusztító, rendületlen elvhűség összeütközésének dramatizálása. Hutten Ufenau szigetén nyílt levelet kap hajdani bázeli barátjától, melyben az utóbbi elhatárolja magát a forrófejű lovag veszedelmes nézeteitől és Zürichnek is azt tanácsolja, hogy vonja meg tőle a vendégjogot. A költő az alattomos támadástól egyre ingerültebbé váló Huttennel így adatja meg a választ:

Ha nem volna kimérve életem,
Bázelbe mennék érted, emberem!

S e karral poros könyveid közül
kirángatnálak könyörtelenül.

Ne reszkess! Semmi bajod nem lehet,
csak keményen szembenéznék veled.

Nemes tudásod, mondanám, halott,
kenyér kell, s arany a kínálatod!

—

Hutten meghajlik hírneved előtt –
De embereld meg magadat előbb!

A szatírálarcot vesd végre el –
A nagy kor szabad arcot követel.

Megvédlek pápa, papi hatalom
ellen. Barátom, beszélj szabadon!

Mint az igazság ismerője, tégy
tanúságot! Merj! Áruló ne légy!

Valld be, hogy evangélikus, avagy
a pápa híve, Róma párti vagy!

Nincs harmadik út! Nyíltan válaszolj!
Ajkad csukott! – Szólj! Hozzánk tartozol?...

Gúnyosan pillant rám ravasz szemed...
Vale, Erasmus, végeztem veled!

A fejezet kiemelkedő jellegét bizonyítja, hogy a benne szereplő *Homo sum* című vers két záró sora:

Nem képzelet szüleménye vagyok,
Ember, ki ellentmondástól sajog. –

egyúttal a kötet mottója is lett, s hogy a mindenkitől elhagyott, beteg Hutten végtelen magányában mégis kap egy csöpp elégtételt. Ufenau szigete mellett egy evezős bárka húz el, tele kiránduló diákokkal, akik a híressé vált Hutten-dalt éneklik, s nem sejtik, hogy a parti bükksövény mögött rejtőzve maga a kiátkozott szerző hallgatja őket.

A fejezet záróverse a kovácsmotívumot eleveníti fel újra. A lovagköltő egy gyermekkorában látott erdei kovácsműhelyre emlékezve, a lezúduló pörölyütésekkel ad nyomatékot legfőbb vallási és politikai követeléseinek. Az első ütés az ördögöt, a második a német hon legfőbb ellenfelét sújtsa, a harmadik pedig adjon új hitet és császárkoronát a birodalomnak.

Hutten vendége

A fejezet a költői képzelet szüleménye. Egy olyan találkozót ír le – Hutten és Loyola közt –, mely történelmileg létrejöhetett volna, de a valóságban soha nem esett meg. A Pamplonát védő egykori hős katona, a jezsuita rend megalapítója valóban ebben az időben indult jeruzsálemi zarándokútjára, mely földrajzilag nyugodtan átvezethetett volna Ufenau szigetén. A találkozás ötlete a drámai feszültség fokozását kívánja szolgálni. A reformátori harcának végállomásához érő Hutten döbbenten látja, hogy a magát az éjszaka folyamán korbáccsal verő fanatikus spanyolban olyan erőbe ütközött, amellyel többé nem tud megbirkózni. A már eldöntöttnek hitt harc koránt sincs befejezve, az igazi küzdelem csak ezután kezdődik, amikor ő már magatehetetlen emberi roncs lett. A fejezet záróversében kétségbeesetten kiált fel.

Ó, emberiség, gyötrött Sisyphus,
szikládtól soha meg nem szabadulsz!

Megcsalt a kurta előküzdelem,
most látom csak igaz ellenfelem.

Most indul a legbőszebb harc, midőn
felemésztettem már földi időm.

Különösen hangzó szó „Loyola" –
minden tagján vércseppek bíbora.

Név, mely az igazsággal csúfot űz,
nyög, mint a kínpad, lobog, mint a tűz.

A világ nyitva lesz e szörny előtt.
Mért nem döftem le ima közben őt?

Pfuj, Hutten! Még orgyilkossá avat
a kínzó láz! Hálisten, kél a nap.

Mégis! Bár tán csak éji lárva volt,
meg kellett volna ölnöm a spanyolt!

Emberek

A fejezet az ufenaui hétköznapokat örökíti meg. Hutten csónakba ül és átevez egy tóparti faluba, ahol a lakosság az akkor éppen divatos képrombolással van elfoglalva. Fáj a szíve az oktalanul megsemmisített egyházi értékek láttán, de világnézeti okokból nem engedheti meg magának, hogy a közhangulatnak ellenszegüljön. Sőt még azt a lőrét is dicsérő szavakkal kell illetnie, amellyel a falubeliek a jól végzett munka örömére tartott áldomáson megkínálják. A kis szigeten rajta kívül csak egy-két ember él, s viszonya hozzájuk a legkevésbé sem egyforma. A sáfárt, a volt klastromszolgát képmutató magatartásáért szívből utálja. A sáfár fia, a kis Ruodi viszont hűséges barátja lesz, akivel szívesen osztja meg magányos óráit. Valódi szellemi társa ugyanakkor csak egy van, az orvos-pap, akinek a pihenésre és ápolásra szoruló beteget a gondjaira bízták. Ő az, aki egy esti beszélgetés során mint veszedelmes titkot közli Huttennal, hogy egy Thornban élő kanonok, név szerint Kopernikusz szerint a Föld kering a Nap körül, és nem fordítva, mint eddig állította a tudomány. S ugyancsak ő lesz, aki Paracelsushoz fűződő kapcsolata révén megszervezi, hogy a nagy természetgyógyász a szigetre látogasson.

A halálos ítélet

A látogatásra hamarosan sor is kerül. Paracelsusnak nem volt szüksége hosszadalmas vizsgálódásra. Néhány – a pappal folytatott látszólag közömbös beszélgetés során – Huttenre vetett éles oldalpillantással megállapította, hogy a lovag menthetetlen. „Facies hippocratica" – lett a végső diagnózis. Hutten a kevés elkapott szóból is mindent értett. S bár mindezek után Paracelsus nem győzte irodalmi és közéleti munkásságát magasztalni, tudta, hogy halálra van ítélve.

S én ezt gondoltam: Bombastus neved
s bombasztjaid jól összeillenek.

Egész a csónakig kísértem el,
s a dombra kaptattam utána fel.

Augusztus aranyló reggele volt,
a pázsit vígan újrasarjadott.

Zengett az egész virráglepte rét,
hullámzott, cirpelt, hemzsegett, zenélt.

Lángoló napban, szár s szirom felett
lépkedtem mint halálra kiszemelt.

Majd levágódva, s elrejtve fejem
a friss fűben, sírtam keservesen.

S fekve maradtam, mint sajátmagam
sírköve, szobra, ott még hosszasan.

Szívszorító, gyönyörű sorok. De Hutten nem lett volna az, aki volt, ha nem tudott volna túllépni a saját sírján. Az ítélethirdetés tudomásulvételét a rendületlen kitartás harcias hitvallása követi. A lovag, mint jó keresztény, életgyónást tart, melynek az a végső kicsengése, hogy csak azt bánja, mért nem előbb ébredt rá igazi földi hivatására, és nem bátrabban, vadabb kardcsapásokkal vívta a harcát.

Az ellentétes érzelmek ide-oda hullámzása után végül mégis megtörténik a kiengesztelődés. Erről ad számot a fejezet utolsó verse, *A hulló levél.*

Reggeltől csattogott szürkületig
a fejsze. A sáfár építkezik.

Csak egy előtető, de szívesen
látnám, mégis valami új terem.

Egy ács végezte itt feladatát,
derekasan megmunkálva a fát.

Buzgalma fáradságot nem kimélt,
homlokáról csorgott a veriték.

A mester jött, hogy véget ért a nap,
egy göndör szakállú jóságos agg,

s megérintette a szorgos legény
vállát intőn: „Pihenj már, te szegény!"

A hely kiürült, s elhagyva tanyám,
a gerendára ültem ezután.

Megszemlélve a lehántott fenyőt,
napi munkám állott szemem előtt...

A földet néztem, eszmék rabjaként,
s egy hulló levél a vállamhoz ért.

A lágy érintés megborzongatott,
úgy éreztem, a mester ujja volt.

Elég volt – intett. A nap messze jár,
térj meg, szolgám, az Úr békéje vár!

Démonok

Az utolsó előtti fejezetben a versfüzér átformálódik. Itt többé már nem események leírásáról, hanem egy életre-halálra szóló önigazoló küzdelemről van szó. Arról, hogy megérte-e az elért eredmény az érte vívott, emberfeletti, önpusztító harcot. A kulcsvers a *Vihar és nád* című, amelynek számvetéséhez, mint arra az előzményekben már utalás történt, maga a szerző is csatlakozik. A nagy kérdésre –

Viszállyá a békét mért torzitod?
Mért zúzod össze a hajdani kort? –

adott magabiztos válasz mindkettejük utóéletére nézve alapvető jelentőségű.

A jámborság kincsét az új világ
számára nemes forma menti át.

Megyünk. A zászló leng, a dob pereg.
Nem tudom, merre fordul a sereg.

Elég, ha tudja a hadak ura –
Övé terv s jelszó, miénk kard s tusa.

Drágán győztünk. Zihálok szaporán.
Mintha gigásszal folyt volna csatám.

A fejezet egy michelangelói fenségű látomással zárul, mely nem egyéb, mint az emberiség örök küzdelmének apoteózisa.

Hajnali álmom árnyakkal tele
küzdés terébe pillantott bele.

Lengő lángoktól váltott fénybe vont
harc volt, mit a szellemvilág vivott.

Olaszhonban ilyennek festve meg
láttam az Utolsó Ítéletet.

Hol Éva népe megmérettetik,
Fele leszáll, fele emelkedik.

De végleg szét a nyüzsgés mégse vált,
merész viharként tört a fény iránt.

Minden erőt e g y harc egyesitett,
mindenkit e g y díj vágya hevitett.

Ha egyiküket nyíl találta el,
a bénát a bajtárs karolta fel.

S nem egy bátor volt, aki sebesült
vállal is tovább felfelé repült.

Hallottam, mint harsogta főnökük:
„Szellemek, szét van törve börtönünk!

Betört a kapu. A pálya nyitott.
Szabadítsátok ki társaitok!"

A felhők közül harsona zenélt,
győztes dalt zengett, nem fenyegetést.

Ekkor a felhők elé álltam ott,
s vadászkürtömbe fújtam egy nagyot.

Még feljebb szárnyalt a boldog csapat,
s én úgy fújtam, hogy szívem megszakadt.

A halál

A versfüzér utolsó darabjai valamennyien a napról napra közelibbé és fenyegetőbbé váló elmúlás bélyegét viselik magukon. A szigeten vadkacsára lehetne vadászni, de Hutten karja már gyenge ahhoz, hogy íját kifeszítse. A konyha tüze mellé húzódva *A szegény Henrik* történetét olvasgatja, s szomorú sóhajjal állapítja meg, hogy őt már semmiféle csoda nem tudja meggyógyítani. Hálókamrájának esti csendjében kísértetet lát. A hajdani jóbarát és harcostárs, Franz von Sickingen tűnik fel előtte. Nem szól hozzá egy szót sem, csak int a kezével, mintha azt mondaná, hogy menjen utána. Közben a halálos betegség már nemcsak erőtlenséggel, de egyre nagyobb fájdalmakkal is kezd járni. Hutten Pál apostol és Szókratész szavaival vigasztalja magát, s végső menedékként a keresztre függeszti gyötrött tekintetét. A krisztusi szenvedés képe segíti, hogy a saját terhét könnyebben viselje.

De a vég bekövetkezte már feltartóztathatatlan. A Zürichi-tavat övező havasok szellemvilágába meredő szemmel, az orvos-pap karjai közt fejezi be földi útját, miután *A szőlőfürt* című versben maga mondta el sajátmaga felett a búcsúbeszédet.

Haláltáncodból, Holbein, kimaradt
a költő, fess le engem, mialatt

székemben elnyúlva szunnyadozom,
s csendes fakóság dereng arcomon!

A házba halkan lépjen a halál,
nem kell hozzá a kasza-borzadály!

Látod az ablakívbe lógatott
szőlőt? Azt fesse könnyű aranyod!

Egy villogó vincellérkést is adj
a csontember száraz kezébe majd!

S a képből értse a beavatott,
hogy a nemes szőlőfürt én vagyok.

Ki présbe jut ma, s holnap tüzesen
kering Németország ereiben!

PÉTERI VANDA

Isten ujja

Jegyzetek August Strindberg Gustav Vasájáról

A svéd író, August Strindberg (1849–1912) *Gustav Vasa* című drámáját 1899. október 17-én mutatták be a stockholmi Svéd Színházban (Svenska Teatern). (A dráma magyarul nem jelent meg, cselekményének idézetekkel kiegészített összefoglalását l. az ismertetés végén, a 2. Függelékben.) A Gustav Vasa rögtön óriási sikert aratott a kritikusok és a közönség körében. A bemutatót 1902 februárjáig számtalan telt házas előadás követte, s a dráma kivívta helyét a nemzeti repertoárban.

A siker okai között utalnunk kell a 19. században a legtöbb európai nemzet irodalom- és színháztörténetében végbement folyamatra, az önálló nemzeti drámairodalom megszületésére, melyben a történelmi dráma műfaja döntő szerepet játszott. A reneszánsz korában megszülető, és a nemzeti történelmi dráma létrejöttét megalapozó klasszikus történelmi drámában is megfigyelhetőek már a nemzeti azonosságtudat ismertetőjegyei, de a nemzeti eszme, a nemzeti identitás a polgári, romantikus korszak történelmi témájú színműveiben jut igazán hangsúlyos szerephez. Ha áttekintjük Strindberg szerteágazó írói életművét, némi sarkítással azt is mondhatnánk, hogy pályája a kora által nagyra értékelt műfajban keletkezett alkotással – történelmi drámával – indult, és azzal is zárult le: az *Olof mester*rel (Mäster Olof) 1872-ben, illetve a *Bjälbo-jarl*lal 1909-ben. A polgári történelmi drámának azonban összhangban kellett állnia a társadalom hazafias ideológiájával, s ennek az elvárásnak az ifjú, rebellis Olof mesterről szóló történet nehezen tudott megfelelni. Az Olof mester Strindberg első mesterműve, melyben először mutatkozik meg a fiatal író kiválósága. A történelmi dráma akkoriban már természetesen buzgón művelt és hivatalosan is támogatott irodalmi műfajnak számított. Feltehetően Strindberg is azért ebben műfajban próbálta ki magát, hogy átütőbb legyen a siker. Végül azonban eredeti célját „szem elől tévesztve" a maga elképzelései szerint alakította át a szabályokat. Strindberg nem véletlenül választotta első drámájához a reformáció korát. Választása már ekkor saját helyzetének kifejezésére szolgált. Egy új időszak, egy szellemi, irodalmi, politikai reformáció eljövetelét érezhette. Abban azonban bizonytalan volt, hogy milyen mélyebb tartalmakat rejt magában ez a reformáció. Sőt, az sem volt világos, hogy reformációt vagy forradalmat hoznak-e az új idők. Ebből a bizonytalanságból, a harcos tendenciáknak e küzdelméből fakad az Olof mester belső, dramatikai feszültsége.

Strindberg sikere olyankor volt elsöprő, amikor eszméi, ha csak látszólag is, de többé-kevésbé összetalálkoztak a kor ideológiájával. Ez történt 1899-ben a Gustav Vasa

megjelenésekor. A svéd olvasó- és színházi közönség szívesen vizsgálgatta magát az elé tartott történelmi tükörben.

Az író 1908–1909-ben született történelmi drámái már főként a színházi kereslet igényeit próbálták kielégíteni.

A történelmi dráma műfajában minden későbbi szerző Shakespeare követőjének bizonyult, Shakespeare-ének, aki a legtökéletesebben tudta kiaknázni a műfaj lehetőségeit. Követői akár utánozták, akár eltértek tőle, valamennyien a shakespeare-i minta alapján próbálták meg létrehozni saját, nemzeti történelmi drámájukat. Strindberg is Shakespeare követőjének bizonyult, s azon kevesek közé tartozott, akik valóban figyelemreméltót alkottak e műfajban.

Shakespeare drámái svédül 1847 és 1851 között jelentek meg először C. A. Hagberg fordításában, s hamarosan újabb kiadásokat is megértek. Ennek köszönhetően Shakespeare művészete végre életre kelt Svédországban, az irodalomban és a színpadon is. Strindberg egészen korán olvasni kezdte a Shakespeare-darabokat, s ő maga is hangoztatta, milyen meghatározó mintával szolgált számára a *Julius Caesar* hőseinek intim környezetükben, például az otthonukban való ábrázolása. (A Gustav Vasa öt felvonásában szintén megfigyelhetjük a fontosabb szereplőket családi körben, otthon, ahol az egyéb gondjaikkal való vesződés mellett feleségükkel, anyósukkal perlekednek, és megpróbálkoznak a gyerekneveléssel is.) Shakespeare művészi eszközeire Georg Brandes hívta fel a svéd drámaíró figyelmét. Georg Brandes (1842–1927) – híres dán kritikus és irodalomtörténész, aki rendkívül jelentős szerepet játszott a modern irodalmi irányzatok skandináviai népszerűsítésében a 19. század végén – *Kritikák és portrék* (Kritiger og Portraiter, 1870) című kötetében több esszét szentelt Shakespeare különleges költői naturalizmusának jellemzésére, különös tekintettel a *IV. Henrik*re. Shakespeare-hez hasonlóan Strindberg is úgy tekintett a történelemre, mint kicsik és nagyok színgazdag, hol tragikus, hol komikus krónikájára, melyben az emberek (a szerzők kortársaihoz hasonlóan) minden korban ugyanazokkal a problémákkal és feladatokkal voltak elfoglalva. A történelmi „patinásság" fogalma Shakespeare és Strindberg számára egyaránt ismeretlen volt. Történelmi drámáikban nem azokat az eseményeket viszik színre, amelyeket a történetírók lejegyeztek, hanem azt kutatják, hogy a lejegyzett tények összhangban vannak-e, találkoznak-e az ember mindennapi életének élményeivel.

A svéd írót lebilincselte Shakespeare válogatási módszere, mellyel a számára megfelelő drámai epizódokat kiemelte a rendelkezésre álló történeti, irodalmi forrásokból; valamint azt a képességét is csodálta, hogy a történeti feljegyzésekből hiányzó eseményeket is olyan hitelesen állította színpadra, mintha megtörténtek volna.

Strindberg idejében Shakespeare példakép volt a történelmi darabok hatalmas terjedelmét illetően is. (Ebben az időben még nem volt közismert tény, hogy a nagy angol drámaíró általában meghúzta hosszú szövegeit, s egy-két órányi játékidőre rövidítette le azokat.) A maratoni színházi esték kialakulásához azonban más is hozzájárult. Az 1800-as évek folyamán a német Meiningeni Udvari Színház új rendezői, művészeti koncepciójának fontos vonása volt a történelmi díszletek, kellékek és jelmezek korhű

megjelenítésére való törekvés. A meiningeni társulat példáját követte Svédországban Carl Ludwig Grabow (1847–1922), a Németországban tanult díszletfestő, aki a legapróbb részletekig kidolgozott, korhű enteriőrjeiről vált híressé. A régi kulissza- és jelmezraktárak átkutatása helyett az ő szolgálatait vették igénybe a Gustav Vasa színpadra állításakor is. A Svéd Színház döntése költséges, kockázatos, végül mégis jól sikerült, jövedelmező vállalkozásnak bizonyult. Megjegyzendő, hogy a Gustav Vasa korhű díszleteinek történeti hitelességéhez valóban nem fért kétség, bár túlzott részletgazdagságuk majdnem zavaró volt, könnyen elvonták a figyelmet a lényegesebb mozzanatokról. A forgószínpad korát megelőző időkben roppant munkaigényes feladat volt a színek, a színpadkép átrendezése, átépítése. Az ily módon hosszúra nyúlt szünetekben a közönség jó sokáig elidőzhetett puncsa mellett az előcsarnokban. (A felvonások közötti italmérés a színházak igen fontos bevételi forrása volt.)

Strindberget máskülönben a kisebb formátumú történelmi drámák létrehozása is érdekelte – erre törekedett későbbi darabjaiban, a *XII. Károly*ban (Carl XII, 1901) és a *Krisztiná*ban (Kristina, 1908) –, de mindenekelőtt azt szerette volna elérni, hogy játszszák a műveit, s ezért szorgalmasan igyekezett eleget tenni a színházak történelmi mamutprodukciók iránti igényeinek.

Napjainkban Strindberg nagy történelmi drámái – igen gyakran drasztikus rövidítésekkel – forgószínpadon és modern világítással kerülnek színre.

Az Olof mester megírásához végzett előtanulmányok óta Strindberg meglehetősen nagy olvasottsággal rendelkezett a Vasák koráról. A Gustav Vasát *A Wasa saga* (Wasasagan) második részének szánta, s e tervet meg is valósította: a trilógia első darabja az Olof mester, a harmadik a *XIV. Erik* (Erik XIV, 1899) lett.

A szenvedélyesség, mellyel új feladatához látott, elárulja, milyen stimulálónak találta Gustav Vasa ábrázolását. Tagadhatatlan, hogy a király személyiségében fellelhető brutális őserő, valamint fölényes intelligencia olyan tulajdonságok, melyek nem hiányoztak az író saját pszichéjéből sem. (A Gustav Vasáról és koráról szóló vázlatos összefoglalást l. az ismertetés végén található 1. Függelékben.)

Strindberg egy 1903-ban megjelent, történelmi drámáiról szóló esszéjében írja, hogy az 1872-es, korai műtől eltérően a Vasa-drámák megalkotásakor már nem volt kétsége afelől, hogy a hosszú történeti időszakokat a kortárs színház elvárásainak megfelelően le kell rövidítenie. A Gustav Vasa-dráma történelmi eseménysorának kiválasztását így kommentálja:

„Gustav Vasa sorstörténete mint egy legenda, csodával kezdődik, később eposszá fejlődik, és majdnem teljesen áttekinthetetlenné válik. Ezt az óriásira nőtt mesét egyetlen dráma keretei közé szorítani egyszerűen lehetetlen feladat. Ezért nem volt más hátra, mint megtalálni a legtermékenyebbnek ígérkező epizódot. A Dacke-lázadás körüli időszakra esett a választás. Abban az időben a király már második házasságában élt, két fészekalja gyermekkel maga körül, hatalma teljében. A gondviselés azonban próbára tette. Isten edzetté akarta tenni első emberét, akire az ország felépítését bízta, s ezért különféle csapásokkal sújtotta, mint annak idején Jóbot. A kétségbeesés idő-

szaka a legjobb lehetőséget kínálja arra, hogy Gustav Vasa emberi nagyságát minden gyengeségével együtt ábrázolhassam."[1]

Strindberg a Dacke-lázadás előtérbe helyezésével drámatervének kiindulópontját jelölte meg. Ám a király és a dalarnai emberek viszonyának megvilágításához (ez a viszony a dráma egyik központi motívuma) korábbi évekhez kellett visszanyúlnia. Ebből következik, hogy az öt felvonásból álló dráma első felvonását az 1532–1533-as ún. haranglázadás (Klockfejden) és utóhatásai, míg az utolsó felvonást az idézetben említett Dacke-felkelés és annak körülményei uralják.

Történelmi idővel mérve a dráma cselekménye 1533 januárja és 1546 között játszódik. Az előbbi időponthoz kapcsolódó esemény Gustav Vasa véres kopparbergeti („rézhegyi") leszámolása korábbi híveivel, a reformjai nyomán mind elégedetlenebb dalarnaiakkal (I. felvonás). A végpont 1546, Luther halálának éve (IV. felvonás). Tizenhárom év meglehetősen hosszú időnek tűnhet, a dráma ügyes időkezelésének köszönhetően azonban úgy érezzük, hogy a cselekmény ideje alig néhány hónap. A harmadik felvonásban a király a lübecki tanácsossal, Herman Israellel találkozik. Israel a király tanácsadója, a Lübecknek járó adósság visszafizetésének koordinátora. A tanácsos az említett találkozóra éppen Dalarnából tér vissza, s – az első felvonásbeli eseményekre utalva – beszámol a királynak arról, milyen elismerésre méltó módon bánt Olaus Petri a dalarnaiakkal a leszámolás során („csak" három pártütőt végeztetett ki, kettejüknek egyelőre – a III. felvonás végéig – megkegyelmezett). A tanácsos azonban azt is megemlíti, hogy tudomása szerint a lázadók vezére Nils Dacke az elkövetkező napokban felkelést indít a király ellen (Nils Dacke az V. felvonásban fog fegyvert). Herman Israel beszámolója tehát néhány napba sűríti össze tizenhárom év eseményeit. A legmerészebb anakronizmus az Erik herceg (a későbbi XIV. Erik király) életkorával űzött játék. A király első házasságából származó fiú a Kék Galamb (Blå Duvan) nevű kocsmában iddogál a dráma második felvonásában; holott – a valóságban – ekkortájt múlhatott egyesztendős. Strindberg egyébiránt fontosnak látta feltüntetni, hogy „A darabban előforduló minden anakronizmus a drámatechnika kedvéért hozott szükségszerű áldozat." Ugyanis figyelembe kellett vennie, hogy Gustav Vasa valódi történetét igen jól ismeri a közönség.

Az író csak úgy tudta közel hozni hőseit, ha eltekintett a rendelkezésére álló adathalmaztól, valamint a nagy svéd királynak címzett alázatoskodó tiszteletadástól, mely egyébként jó néhány hazai írótársának bevett gyakorlata volt. Annak érdekében, hogy a legendás államférfit emberként láttassa, ismét a Shakespeare-től, közelebbről a IV. Henrikből tanult módszerhez folyamodott: otthonában (»at home«) ábrázolta a királyt. Másrészt a történelmi adatok felhasználását – esetenként – egészen komoly kutatások előzhették meg.

Bár Strindberg okkal állította, hogy a Gustav Vasa tulajdonképpen a drámai műnem művészi elvárásainak megfelelő költemény, de hitt abban, hogy ez a költemény mélyebb, igazabb valóságot közvetít, mint a történelemkönyvek.

1899-ben, a bemutató évében, az ötvenéves Strindberg túl volt két házasságon és élete második legnagyobb válságán, a kilencvenes évek közepén lezajló inferno-krízisen, melyről *Inferno* (1897) és *Legender* (Legendák, 1898) című önéletrajzi írásaiban számol be.

Talán közelebb jutunk az „igazabb valósághoz", ha a Gustav Vasa nemzeti történelmi drámaként való tárgyalásától immár eltekintve megvizsgáljuk a dráma születését majdnem közvetlenül megelőző, bűntudattal és terméketlenséggel jellemezhető korszakot, s az abból való menekülés útját. Strindberg legfontosabb eszköze bűntudatának kordában tartására természetesen maga az írói tevékenység volt. Olyan kitalált figurákat alkotott, akikre kivetíthette és különböző módokon áthárithatta saját vétkeit. Ez a lehetőség azonban az imént említett válság évei alatt nem adatott meg számára: íráskészségét megbénította a ránehezedő feszültség. Szentnek tartott tekintélyeket támadott meg, tabusértően viselkedett, különösen a szerelmi erkölcsöt illetően, valamint ártatlan embereket ostorozott írásaiban. Első házassága összeomlásáról szóló, 1895-ben megjelent vallomásában, az *Egy őrült védőbeszédé*ben (En dåres försvarstal) feleségét és gyermekeit is gyalázkodásai célpontjává tette. Valójában sosem hitt első felesége, Siri von Essen hűtlenségében, aminthogy abban sem, hogy gyermekei gazemberek, de – sok más emberhez hasonlóan – őt is megérintette a féltékenység és a bizalmatlanság szele. Ezt az értelem segítségével igyekezett ugyan elnyomni, módszerére azonban az is jellemző volt, hogy az ilyen bizonytalan érzésekbe belekapaszkodott, fölerősítette és tanulmányozta őket. Felnagyított érzései így alakultak át irodalommá, egyidejűleg azonban megjelent és megerősödött közöttük a bűntudat is. Lehetetlennek tűnt, hogy Strindberg – máskor annyira jellemző – nyíltságával beismerje az embertársai ellen elkövetett bűnöket, hogy bűnbánatot tartson és a javulás útjára térjen, mert ezzel írói személyiségének épségét – és hitelét – fenyegette volna. Az újonnan megtalált keresztény hit segítségével mégis sikerült olyan szerepbe helyezkednie, amely lehetővé tette számára a bocsánatkérést és a vezeklést. A társadalomjobbító géniusz megtérést hirdető géniusszá változott.

Bárhogyan is változott azonban Strindberg látásmódja a költői szerepvállalást illetően, romantikus zsenifelfogását sohasem adta fel. Önéletrajzában elmondja, hogyan fedezte fel írói adottságait már fiatalkorában, és milyen hálás volt Istennek ezért a kiválasztottságért. A saját zsenialitásáról és kiválasztottságáról való meggyőződés egész életén át végigkísérte. Ebből a meggyőződéséből merített erőt ahhoz is, hogy gyakran szívességet kérjen, hivatalnokoknak parancsolgasson. Követelései gyakran meghallgatásra találtak. Figyelemre méltó, hogy – ellentétben a svéd intézményes irodalom ellenségeskedésével – milyen sokan álltak készen arra, hogy egyénileg támogassák a zsenit. A művész egyébként ezt el is várta. Sokszor azonban bizalmatlanul fogadták. Függőségi helyzete gyűlöletet keltett.

A próféta nem embertársai, hanem egyedül az Úr parancsára kész megbűnhődni vétkeiért. Csak az ő sugalmazására hajlandó szót érteni régi ellenségeivel, csak az ő sugalmazására kér bocsánatot tőlük. Strindberg mindezt megtette vezeklési buzgalmának első időszakában. A vezeklés valóságos büntető funkciója csak akkor válik világossá számára, amikor rájön, hogy kortársai közül senki vagy csak alig néhányan hajlan-

dóak követni őt a megtérés útján. Ezt az utat írja le a *Till Damaskus I-III* („Damaszkusz felé"1898–1904) című drámafüzérében, első „álomjátékában".

A megtalált új világnézet lehetővé tette számára, hogy Isten történelmi távlatokkal mérhető cselekedeteit is megértse. Mindennek oka van, minden isteni célt szolgál: a szenvedés, a háború, a népirtás is. Látásmódjának elkerülhetetlen következménye lesz társadalmi, politikai passzivitása. Valójában hű maradt önmagához: megtértként is végletesen gondolkodott.

Strindberg természettudományos érdeklődése megnőtt ekkortájt, kísérletei azonban pótcselekvést jelentettek. Amint visszanyerte az írás képességét, a kénnel való mesterkedés, az aranycsinálás stb. háttérbe szorult. Új látomása egy művész-Isten által teremtett világmindenségről óriási poétikai lehetőségek forrása volt.

A keresztény gondolkodás – többek között – új embertípusok iránt keltette föl az író figyelmét. Már ejtettünk szót a prófétáról, a kiválasztottról, aki többé-kevésbé tudatában van annak, milyen sors méretett rá. Alakja időnként passzív: kínlódó bűnbakként áll előttünk, aki meg nem érdemelten szenved élő vagy már halott embertársai bűnei miatt. Egyfajta engesztelő áldozatként Jézushoz válik hasonlóvá. A bűnbak lemondó türelemmel vagy lázongva és kétségek között – mint August Strindberg és Gustav Vasa – fogadhatja sorsa beteljesülését. Előfordul azonban, hogy az ember – akit Isten fölemel, lesújt vagy elsodor – képtelen rádöbbenni sorsára, küldetésére. Léte marionettlét: fogalma sincs a drótjait mozgató kézről. Az öntudatlan és hitetlen ember üres burokhoz hasonló, mint Erik herceg, a későbbi XIV. Erik király. Az ilyen emberek – Strindberg szerint – folyton arra törekszenek, hogy ürességüket mások lényegével töltsék fel: élősködővé válnak.

Strindberg első királydrámái, köztük a Gustav Vasa, megmutatják, hogy az író képes volt megváltozott gondolkodását olyan formába önteni, amely tökéletesen megfelelt a korabeli színház számára. Szerencsés egybeesésről volt szó: Strindberg úgy állítja elénk a királyt, mint az Úr eszközét, a kiválasztottat, s ez megegyezett a „művelt közvélemény" Gustav Vasa-képével. A király Isten legelső szolgája, aki széttörte a zsarnok igáját. S habár a kiválasztott maga is zsarnoki vonásokkal rendelkezett, Strindberg új ideológiája alapján nehéz lett volna elítélni egy sikeres vezért. Isten nem támogatott volna egy gonosz uralkodót. Az író kezdettől fogva rokonszenvezett az erős királlyal, aki úgy alkotta meg „padlótól plafonig" Svédországot, mint Strindberg a svéd irodalmat.

1. Függelék – Gustav Vasa, a történelmi személy

1397–1520 között nagy politikai kísérlet zajlott le Skandináviában. I. Margit dán királynő megszerezte Svédország és Norvégia koronáját, így – a német expanziós törekvésekre adott északi válaszként – hatalmas államszövetség ura lett. A Kalmari Unió (a három állam szövetségét a svédországi Kalmar városában írták alá) részben ugyan bizonyságát adta a birodalmi méretekben gondolkodó, kiemelkedő politikai képességeknek, néhány viszályos évtized után azonban mégis kudarcot vallott. 1412-ben I. Margit utódaként Pomerániai Erik lépett a trónra, akit 1396-ban névlegesen már királlyá választottak. Az új uralkodó arra törekedett, hogy hatalmát megerősítse hármas birodal-

mának minden részében. Le akarta győzni a Hanza Szövetséget és az északnémet hercegeket, s szeretett volna jó kapcsolatokat kiépíteni Angliával és más közeli államokkal. Svédország egyfelől erősen függött a Hanza Szövetségtől, fémkivitelének legfontosabb felvevő piacától; másfelől egyre nehezebben viselte Pomerániai Erik zsarnoki uralmának erősödését. Egy Engelbrekt nevű nemesi származású bányatulajdonos lázadást robbantott ki az ország bergslageni bányavidékein. A nemesség, amely nem szívelte a királyt, a bergslageniek mellé állt. Svédország és Dánia között elkeseredett háborúk folytak, amelyek végül az unió megszűnésére vezettek. Ezek a zajos évtizedek azonban említésre méltó újítást hoztak: létrejött a svéd országgyűlés (Riksdagen) intézménye, amelyben a parasztság is képviseltette magát.

1513-ban II. Keresztély került a dán trónra. Személye új fenyegetést jelentett a svéd függetlenségi törekvésekre nézve. Amikor 1520-ban Svédország kormányzója, Sten Sture elesett a dánok elleni egyik csatában, a sikeres védekezés reménye végképp elszállt. A megszállt fővárosban Keresztély tömegmészárlást rendezett („Stockholmi vérfürdő"), hogy megszabaduljon a svéd függetlenségi törekvések vezetőitől, s velük együtt az egész ellenzéktől. Még egyszer és utoljára úgy tűnt, hogy – a vaskéz alkalmazásának köszönhetően – újra megszilárdul a nagy északi birodalom. A király azonban alábecsülte a svéd szabadságszeretet hagyományait.

1520–21-ben felkelés tört ki Dalarnában a Sture-család egy kevéssé ismert fiatal tagjának, Gustav Eriksson Vasának a vezetésével. A győzelmet arató Gustav Vasa pontot tett az unió történetének végére, és Svédországot a késő középkor egyik legjobban szervezett nemzetállamává tette.

Gustav Vasa 1523-ban, huszonhét évesen került a trónra (megkoronázásának napja június 6., ma is nemzeti ünnep). Először az államháztartást kellett rendbetennie. A dánok elleni függetlenségi háborúban Svédország a Hanzától, pontosabban Lübecktől kért anyagi támogatást. Most azonban vissza kellett fizetnie tartozását. 1527-ben a västerås országgyűlés – a király kezdeményezésére – olyan döntést hozott, hogy az állam lefoglalhatja az egyház minden vagyonát. Mivel a termőföldek 21%-a volt egyházi s mindössze 5,6%-a állami tulajdon, a döntésnek óriási jelentősége volt az állam megerősítése szempontjából. Gustav Vasa eszmei támaszra lelt Luther tanaiban, amelyek a király jóváhagyásával kezdtek terjedni országszerte. Mint az egyház tényleges feje, ellenőrzése alatt tarthatta az egész papságot. Svédország fokozatosan eltávolodott Rómától, majd szakított a pápával (1544). A västerås országgyűlés határozata kimondta: „az ország területén csak Isten világosan érthető és igaz igéjét prédikálhatják". Gustav Vasa uralkodása idején fektették le a svéd nyelvű irodalom alapjait is a teljes Biblia svédre fordításával. Ez a munka Olaus Petri reformátor vezetése alatt zajlott. Petri a király egyik legközelebbi tanácsadója, segítője és kritikusa volt.

Az átalakulás következtében azonban megszűnt, illetve több generáción át szünetelt a kapcsolat Nyugat-Európa régi nagy szellemi központjaival. Az Uppsalai Egyetem majdnem egy évszázadra bezárta kapuit. Az egyház által fenntartott beteg- és szegénygondozó intézmények, valamint a kolostori iskolák megsemmisültek. Aki a változásokkal szembeszállt, száműzetésbe kényszerült, vagy hóhérbárd alatt végezte.

Az egyházi tulajdon lefoglalásával egy időben, a király és emberei rendkívüli haté-

konysággal szervezték át s helyezték új alapokra a közigazgatást. Azonban több tartomány, köztük Dalarna és Småland is erélyesen szembeszegült az új, központi intézkedésekkel, saját, helyi érdekeit helyezve előtérbe. Különösen a dalarnaiak érezték magukat becsapva, hiszen annak idején Gustav Eriksson Vasa az ő segítségükkel jutott hatalomra. A kemény adóztatás és az egyházi reform azonban kiábrándította őket, s Nils Dacke vezetésével a tartomány egész parasztsága fegyvert fogott. Utoljára próbált egy egész tájegység lakossága fölkelni a központi hatalom ellen. Az uralkodó azonban győzött, s szigorú megtorlás következett.

A király figyelme mindenre kiterjedt. Levelet írt a parasztoknak a méhes gondozásáról, a birkavágásról, a széna betakarításáról, az árokásásról. Dolgozószobájából küldött levelei végtelen monológként árasztották el a népet. Párbeszédbe nem szívesen bocsátkozott, mert az ellentmondást nehezen tűrte, s aki nem fogadta meg parancsízű tanácsait, számíthatott a bosszújára.

Abszolutisztikus eszközökkel vezette és örökletes királysággá tette Svédországot. Létrehozta az új, Stockholmból irányított közigazgatás és adószedés alapjait. Egész birodalmában erős várakat emelt, hogy biztosítsa velük a védelem és a közigazgatás szükségleteit.

Gustav Vasa halálakor (1560) Svédország egységes, központi irányítású, nagyrészt önellátó, saját külpolitikával és védelemmel rendelkező független ország volt. Minden belharc és megtorlás ellenére Gustav Vasa uralkodása sikeresnek számított mind az ország és a nép, mind a király szempontjából. Nem volt olyan svéd király, aki nála gazdagabban szállt volna sírba. Több mint ötezer otthon urának vallhatta magát, kastélyairól, várairól, egyéb vagyonáról nem is szólva. Az ország első számú kereskedője volt, magánbankár, bányatulajdonos, hajóépítő és hajózási vállalkozó.

2. Függelék – A Gustav Vasa cselekménye

Tekintettel arra, hogy a tanulmányomban ismertetett dráma nem olvasható magyarul, kiegészítésül összefoglalom az öt felvonás eseménysorát. Néhány jelenet leírását magyarra fordított sorokkal egészítettem ki.[2]

Az első felvonás helyszíne a Kopparberget (más néven Falun, a rézbányászatáról híres svéd város) mellett található Aspeboda település, Måns Nilsson dalarnai bányatulajdonos háza. Az ablakon behallatszik a baljóslatú harangzúgás, a királyt várják látogatóba. A falusiaknak van is, nincs is okuk félni ettől a látogatástól. Az idevalósiak jó emberei voltak a királynak (Måns Nilsson lánya, Barbro, a király keresztlánya), de amióta az uralkodó – hogy Lübecknek törlesszen – megkezdte az egyházi vagyon begyűjtését, a dalarnaiak becsapva érzik magukat. A közelmúltban a harangok begyűjtése miatt lázadás tört ki, amit megtorlás követett. Måns Nilsson megfontolt ember, óvatosságra inti szenvedélyes feleségét, bár elismeri az asszony által elősorolt gaztetteket. „Ez mind így igaz, de most felejtenünk kell; máskülönben soha nem lesz nyugtunk!" (162, sz. f.) – mondja Nilsson. Megjelenik Barbro, a lányuk, akit apja verstanítással, a király kérdéseire adandó, előre betanult válaszokkal készít fel az uralkodó érkezésére. A szülők a gyermek feje felett tovább perlekednek. Vitájuk az első naturalista Strindberg-drámát (*Az apa*, Fadren, 1887) idézi, az asszonyördög-feleség és az áldozat-férj

közötti kegyetlen veszekedéseket. Måns Nilsson felesége nem nézi jó szemmel, hogy Barbrónak hazugságokat kell megtanulnia, s hogy részt kell vennie a felnőttek ügyes-bajos dolgaiban. Viszont az asszony áskálódó, férjét hergelő magatartása is hozzájárul a családfő későbbi halálához és a család szétzülléséhez. Megérkeznek Nilsson barátai, valamennyien dalarnai bányászok: Anders Persson, Ingel Hansson, Nils i Söderby és a papjuk, Magister Stig. Egykor a király hívei voltak, most neheztelnek rá. Sértődötten sorolják el az uralkodó méltánytalan tetteit, Gustav Vasát már egyenesen a zsarnok dán Keresztélyhez hasonlítják. Még az a gondolat is felmerül, hogy az ellenségnél keresnek támogatást. Feszült, hosszas várakozás után megérkezik a királyi követség, a király alkalmi titkáraként bemutatkozó Magister Olaus (Olaus Petri, avagy Olof mester), és a tiszteletreméltó lübecki követ, Herman Israel zsidó kereskedő. A feszültség tovább fokozódik a Magister Olaus és dalarnaiak között kibontakozó izgalmas és szellemes szópárbaj során, melyet tulajdonképpen a rókaravaszságú királyi bizalmas provokál. Valódi célja, hogy „hangulatjelentést" készítsen a makacs dalarnaiakról, és felmérje az összeesküvés veszélyét. Eközben a király – aki állítólag a közelben tartózkodik – időnként magához hívat egyet-egyet a bányászok közül. Már három férfi távozott, s egyikük sem tér vissza. Sorsukról Nilssonéknál egyelőre mit sem sejtenek: a helyzet *A kisgömböc* című népmesét idézi. Magister Olaus feladata ezután leegyszerűsödik, már csak a két higgadtabb bányász, Måns Nilsson és Anders Persson szándékait kell kipuhatolnia. Hamarosan küldönc érkezik a három bányász véráztatta köpenyével. Az elrettentés sikeresnek látszik: Måns Nilsson és Anders Persson megígéri, hogy elmegy Stockholmba és tárgyal a királlyal. Cserébe egyelőre kegyelmet kapnak. Titokban azonban azt tervezik, hogy Keresztély királlyal szövetkeznek Gustav Vasa ellen. A felvonás végén a gondolatolvasó Magister Olaus távozóban még visszaszól, s elárulja, hogy Keresztély fogságba esett: a sönderborgi kastély börtönének rabja Als szigetén.

A második felvonás első jelenete Herman Israel stockholmi házában játszódik. Marcus és David, a Hanza két hivatalnoka leltárba veszi az elrekvirált egyházi kincseket, kegytárgyakat, s beszélgetésükből kiderül, hogy a dalarnaiaktól elkobzott harangok nem is Lübeckbe kerültek, hanem a királyi öntödébe, ahol fegyverkovácsoláshoz olvasztják be őket. A dalarnai békétlenek talán nem is olyan gazfickók, mondja David, aki gazdájukon is észrevette már, hogy becsüli ezeket a nyakas embereket. Mikor azonban idejut a beszélgetés, Marcus óvatosságra inti hivatalnoktársát:

MARCUS Idehallgass, David; meg ne feledkezz a Hanza-polgár első és utolsó kötelességéről: a hallgatásról! – Gondolj csak a sok fiatal, fecsegő írnokra, akik mind eltűntek zsilipnyílásokon és pincelyukakon át. Gondolj csak rájuk! (197, sz. f.)

Nem sokkal később Jakob Israel toppan be, apját, Hermant keresi. Helyette azonban Erik herceg, Gustav Vasa fia érkezik. A két fiatal, Jakob és Erik beszélgetéséből kitűnik barátságuk aszimmetrikus volta. A szeretetre vágyó, túlérzékeny, rendkívül labilis trónörökös egyaránt gyűlöli apját és mostohaanyját, Jakobot viszont a barátjának hiszi, bizalmasaként kezeli. Erik vesszőparipája, hogy apja ölte meg szeretett anyját.

A herceg ezt sohasem tudja megbocsátani: Gustav Vasa a fia szemében rideg, kegyetlen óriás.

ERIK HERCEG (...) Képzeld csak el! Tegnap este odajött hozzám, és a vállamra tette kezét – életemben először –, s én, aki mind ez ideig abban a hitben éltem, hogy csipejéig sem érek, nagy meglepetésemre úgy találtam, egy magasságúak vagyunk. Ám amint újra távolból láttam, megnőtt, óriás lett belőle. (200–201, sz. f.)

Jakob, aki tiszteli Gustav Vasát, szinte rajong a királyért, így válaszol erre: „Úgy van; Buonarroti prófétáinak egyikéhez hasonlatos... azt hiszem, Ézsaiáshoz! És csakugyan, a fenséges Isten vele van." (201, sz. f.) Az érzékeny, gyenge Eriket apja nyomasztó nagysága, kemény, feszültséget szító döntései csak összezavarják, erősítik kételyeit. Identitástudata így éppen a vele szemben támasztott elvárások ellenére alakul:

ERIK HERCEG (...) tudod, hogy arra születtem, hogy útban legyek; útjában állok apámnak, mert ő Johant (Erik féltestvére, sz. m.) szeretné örökösül, útjában állok kívánságának, hogy feledjem végre a gyűlölt német asszonyt; német vérem útjában áll svéd hazafiságomnak, melynek elmém is ellenszegül, mert Vasa vagyok, de Sachsen, Lauenberg és Braunschweig is. Oly kevéssé vagyok svéd, hogy boldoggá tesz, mikor Lübeck, a szabad város büntetőadót vet ki hazámra – és jól megalázza! (203, sz. f.)

Erik herceg távozása után megérkezik Jakob apja, Herman Israel. Apa és fia között majdnem feloldhatatlan az ellentét. A trónörökös és a király között feszülő, még csak sejtetett nemzedéki, világnézeti, apa-fiú konfliktust előlegezi Herman és Jakob kapcsolatának bemutatása. Herman sérelmesnek tartja, hogy a király hálátlan korábbi támogatóival, s a dalarnaiakkal szembeni bánásmódot véli felfedezni a Hanza-szövetséggel való kapcsolatban is. A király addig használja segítőit, amíg rájuk szorul, s utána eldobja őket. Herman Israel azt is sejteti, hogy hajlandó lenne a király ellen fordulni, a lázadókat támogatni. Megjelenik nála a már korábban megismert két dalarnai (Nilsson és Persson), akik nem nyertek bebocsátást a királyhoz. Jakob óva inti apját a király elleni szövetkezéstől, apja azonban nem hallgat rá:

JAKOB Csak még egy szót: bennem ne bízz, ha igaztalanságot követsz el!

HERMAN I. Te azonban bízhatsz bennem, hogy itt, e házban, ahol erre jogom van, minden áruló elítéltetik és megbüntettetik, legyen az a saját fiam vagy más! Első a haza, s azután jön a rokonság! mindenekelőtt azonban első és utolsó: a kötelesség! – Kardjára teszi a kezét. – És most: eredj! (211, sz. f.)

A Kék Galambhoz címzett fogadóban Erik herceg személyes titkárával, Göran Perssonnal poharazik. Erik szívesen udvarolna Agdának, a kimérésben dolgozó szép lánynak,

aki azonban kikosarazza. Erik az apjáról mesél Görannak, dühöngő pogány istenekhez hasonlítja. Később, már meglehetősen kapatosan, hitvitát folytatnak egymással. Erik részint csodálja, részint nehezményezi a művelt, sokat látott Göran kesernyés, fatalista humorát. Titkára hitetlenségét azonban még a szkeptikus Erik is nehezen emészti meg, bár Göran hihetően nagy befolyással volt Erik kételyeinek kialakulására is. Johan érkezik, hogy apai parancsra hazaszólítsa Eriket a tivornyázásból. Johan Erik féltestvére, a király engedelmesebb fia. Erik gúnyosan elzavarja. Most Jakob lép be, s fellebben a fátyol a titokról: ő a szép Agda szerelmese, aki miatt a lány visszautasította Eriket. A trónörökös dührohamot kap megaláztatásában, többször is Jakobnak ront. Követ érkezik egy őr társaságában, a király rendeletét hozza, melyben az áll, tartóztassák le a herceget és titkárát. Csak ilyen erőszakos módszerrel sikerül hazacipelni a tékozló, dühöngő fiút. Jakob rajongása a király iránt nőttön nő.

JAKOB Mindig ez az óriáskéz, mely láthatatlan, de jól érzékelhető. Látod, Agda, most is kinyúlt a felhők közül, s jelentéktelen sorsunkba avatkozott. Az országszabadító leszállt az éj sötétjében és megszabadított téged, kismadaram! – Repülsz-e hát velem?

AGDA Igen, messzire, veled! (216, sz. f.)

*A harmadik felvonás*ban – tehát a darab közepén – végre megjelenik maga a király. Mind ez ideig csak a távolból éreztette államférfiúi, zsarnoki, isteni hatalmát. Alattvalói tudatában hol bibliai prófétaként, hol pogány istenként jelent meg. Az I. felvonásban Måns Nilsson mint Mózest festette le az uralkodót Barbro lányának:

BARBRO Itt fog ülni a király, apám?

MÅNS N. Igen, gyermekem, itt ül majd Isten legelső szolgája az ő barátjánál, az aspebodai Måns Nilssonnál. Az ő élete, gyermek, csodatörténet, ahogy Isten kiszabadította a jütök fogságából és felvezette Dalarnába; ahogy megannyi veszélyt leküzdve, végül megszabadította országát a rabszolgaságtól. Mindezt azokon a faliképeken láthatjátok, egészen az utolsóig, melyen a sífutó éppen őt hozza Sälennél, a norvég határnál. (163, sz. f.)

A második felvonás kocsmajelenetében pedig Erik herceg az óészaki mitológia legerősebb, leghatalmasabb, gyakran kiszámíthatatlan, dühöngő isteneivel, Thorral és Odinnal hasonlítja össze apját:

ERIK HERCEG Bolondokháza ez az egész. – Gondolj csak okos, egészséges, józan paraszti ésszel megáldott apámra! Hát nem úgy viseli magát, mint aki bolond?! Megszabadítja az országot az idegentől, majd fejét veszi a szabadítóknak; megszabadítja a hazát a külhoni idegenektől, majd visszahozza – Peutingert és Normant – s a legmagasabbra ülteti őket, az ország legnagyobb urai és hivatalai fölé; őrült! (...) – Ez a szabadsághős a legnagyobb zsarnok a földön; ez a zsarnok legnagyobb felszabadító. – Kép-

zeld, megtiltotta, hogy idejöjjek ma este; s mikor mégis elindultam, utánam hajította magyarföldi acélszekercéjét, mint Thor isten az övét a troll után. Egy hajszálon függött, hogy nem vágott agyon – azt beszélik – tán még nem hallottad –, agyonütötte anyámat! (213, sz. f.)

ERIK HERCEG (...) Tudod, néha, amikor megjelenik nagy filckalapjában, kék köpenyében, kezében sétapálcaként viselt vaddisznóölő dárdájával, olykor azt hiszem, magát Odint látom. Mikor odafent dühöng, a cölöpvár legfelső emeletén, azt állítják, lent a pincében is érezni, mint vihar idején. De én nem félek tőle, s ő gyűlöl ezért; de tisztel is ám! (213, sz. f.)

ERIK HERCEG *visszatér korábbi gondolatához:*
– – – És... Ez a gondolat nem hagy nyugodni... Úgy vélem, hasonlít az öreg Odinra, ezt mondtam! Odin, aki újra eljön, hogy feldúlja a keresztények templomait, mint azok az övéit egykor... Látnod kellett volna tegnap Herman Israelnél, hogy méricskélték és számolták az egyházi kincseket, borzalom... És tudod, szerencse jár ővele mindenütt; ha vitorlázik, jó szelet kap; vadászhat, mert talál; halászhat, mert bőséggel akad a hálójába hal; megduplázhatja a tétet, s biztosan nyer – Azt is mondják, burokban született – – –

GÖRAN P. Rendkívüli férfi! (214, sz. f.)

A rendkívüli férfi, Gustav Vasa, a III. felvonás első jelenetében a dolgozószobájában tartózkodik. Kevés szó esett eddig a díszletekről, ezen a helyen azonban érdemes felidézni a szobabelső egyik részletének leírását: „A falakon az Ószövetség jeleneteit ábrázoló festmények; a legszembetűnőbb közülük: »Az Úristen meglátogatja Ábrahámot a Mamré ligetben«. Ezt az Ábrahámot ábrázoló képet igen erősen kedveli a király." (231, sz. f.) Gustav Vasa és felesége éppen Erik kiházasításáról vitatkozik. „Az első és az utolsó: az ország! – Ezért kell Eriknek külhonból házasodnia." – szólal meg az apa, aki kész feláldozni a fiát. De a drámában nem ő az egyedüli Ábrahám és nem a trónörökös az egyedüli Izsák: Herman Israel és fia, a király és hűtlenné vált dalarnai emberei, Isten és a király bonyolult viszonyában mindenütt megjelenik az Ábrahám–Izsák motívum. Az első jelenet folytatásában a királyné mostohafiával próbál szót érteni, kevés sikerrel, mert a cinikus fiatalemberről minden kedvesség lepereg. Erik minden közeledést elutasít, ő maga viszont vagdalkozik. Próbál feszültséget szítani a házastársak között. Elárulja mostohaanyjának, hogy újabb kivégzések várhatóak. Közben Gustav Vasa az apai tekintély és a királyi fensőbbség eszközeivel igyekszik engedetlen fiát megzabolázni. Rosszallón tekint Erik társaságára, életmódjára. Később megérkezik Herman Israel. Dalarnai útja óta most találkozik először a királlyal. Gustav Vasa apjának szólítja, ő pedig fiának nevezi a királyt. Herman Israel jelentést tesz a dalarnai állapotokról, Magister Olaus figyelemre méltó és eredményes „közvélemény-kutatásáról", megkérdőjelezhetetlen lojalitásáról. Az öreg zsidó kereskedő bizalmi játszmájának egyik fő célja, hogy kereskedelmi és barátsági szerződést csikarjon ki a királytól a Hanza számára. Ez

tenné ugyanis lehetővé, hogy Lübecknek ne kelljen lemondania Svédországi érdekeltségeiről. A király rögtön elutasítja a javaslatot, hisz az adósságot immár megfizette, és teljes függetlenséget szeretne országának. A politikus Herman Israelnek tehát be kell bizonyítania, hogy Svédország nem lehet meg a Hanza segítsége nélkül. Már korábbi mesterkedései is ezt a célt szolgálták. Most leleplezi a királynak a két életben hagyott, békétlenkedő dalarnai bányászt, Nilssont és Perssont, akik kis idővel ezelőtt keresték fel őt, hogy szövetségesük legyen a király ellen. Tőlük tudhatta meg azt a hírt, amelyet most adukként használ a királlyal szemben: Nils Dacke a Német-római Birodalom császárának segítségét kérve hamarosan a Gustav Vasa-ellenes felkelés élére áll, Måns Nilsson és Anders Persson pedig vele fognak össze. Jakob érkezik a királyhoz, az uralkodó életét akarja megmenteni, leleplezve apja vélt árulását. Ám semmi újsággal nem szolgálhat már, hiszen a dolgozószobában ott találja apját, mint az uralkodó legmegbízhatóbb, leghűségesebb hírszerzőjét. Szomorú lecke ez a hiú fiatalnak. Herman apaként megbocsátana, de népe törvényei szerint ki kell tagadnia fiát, még Gustav Vasa is hiába kérleli. A király ezután katolikus anyósával találkozik, akinek ruhája, kolostori élete sokak szemében szálka. Az uralkodó a családi kötelék miatt és az idős nő iránti tiszteletből eltűri a pápista szokásokat, melyeket más esetben tűzzel-vassal irtana. Az idős asszony azért kereste fel vejét, hogy panaszt tegyen a személye elleni támadások miatt. Ez azonban már sok az egyébként is felzaklatott királynak. Hívatja Magister Olaust, hogy őt meghallgatván ellenőrizze a Herman Israeltől kapott hírek valódiságát. Olaus Petri nem habozik: kimondja, hogy a lázadásra készülőket ki kell végezni. A király a felvonás végén elővezetteti Måns Nilssont és Anders Perssont, akik hiába könyörögnek kegyelemért, másodszor már nincs irgalom számukra. Gustav Vasa ebben a felvonásban is kétségtelenül nagy formátumú egyéniségként jelenik meg előttünk, de nyoma sincs az emberfölöttiség nimbuszának. Államügyek, családi feszültségek nyomasztják. Hozzátartozói, tanácsadói minden jóakaratúnak tűnő felvetése mögött hátsó szándékra bukkan, s akire még valamelyest számíthat, attól kemény kritikában részesül. Súlyos döntéseit sem egy pogány isten nemtörődöm, játszi könnyedségével hozza. Istenre bízza magát, hiszen különben menthetetlenül belenyomorodna lelkifurdalásaiba, összeroppana döntései súlya alatt.

HERMAN I. Mi nyomja a lelked, fiam?

A KIRÁLY Ez nyomja! – Herman, öreg barátom, higgy nekem: sohasem döntök, s nem hozok ítéletet az Örökkévaló megkérdezése nélkül. Mikor azután a böjtölést, az imádságot és az elmélkedéseket követően megkapom a hevesen óhajtott választ odaföntről, oly boldogan fogadom, hogy a szívem majd kiugrik a helyéről. – Azonban, – – – emlékszel, ugye, a svärdsjöi Jonra, Jonra, ifjúkori barátomra, aki mellettem állt a Keresztély elleni első harcban – érzülete megváltozott, s felbujtotta ellenem a dalarnaiakat. Fejének hullnia kellett; s lehullott! – Feláll. – Azóta nincs nyugtom! Az enyéim úgy néznek rám, mint soha ezelőtt! – Hites párom, imádott Margaretám... elfordul, mikor tiszta homlokát csókolnám, és – álmodni sem mertem volna – tegnap, a vacsoraasztalnál úgy nézett a kezemre,

mintha vért látna rajta! – Nem bánom tettemet, nem bánhatom, mert igazam volt, Isten által! – mégis – nyugalmam immár oda! (244–245, sz. f.)

A felvonás végén imádkozik, mielőtt Måns Nilssont és Anders Perssont elővezettetné:

A KIRÁLY *a jobb oldali csukott ajtó előtt, félhangosan, összekulcsolt kezekkel.*
Ó, Örökkévaló Isten, ki népek és fejedelmek sorsát irányítod, világosítsd meg elmémet, és erősíts meg akaratomban, nehogy rosszul ítéljem meg őket!
Keresztet vet, elmormol egy rövid imát; azután kinyitja az ajtót.
Vezessék be a foglyokat!
Az ajtó nyitva marad, és a király elfoglalja helyét a trónuson. (260, sz. f.)

A negyedik felvonás első jelenetében a virágárus Karin Agdával beszélget a Hanza-ház előtti téren. Kibeszélik a lübeckieket, s Karin kitalálja, hogy Agda aggódik közülük valakiért. Az élettelennek tűnő, zord, vörös téglás épület egyiküknek sem tetszik. Erik hercegre terelődik a szó. Miatta zárták be a Kék Galambot, s Agda ezért szolgál most itt az Arany Almában. Agda felemlegeti a herceg udvariatlan, közönséges viselkedését. Karin, bár csak látásból ismeri a férfit, tudja róla, hogy csak akkor durva, ha iszik, másküllönben általában boldogtalan: „(...) soha nem feledem szomorú tekintetét, megnyúlt arcát – annyira hasonlít egy régi babámhoz, akit Vértelen Vaksinak hívtam – bizonyára otthon is gonoszak vele." (267, sz. f.) Agda visszamegy a kocsmába, ahol Erik Göran Persson társaságában iszik, kockázik. Durva szóval rendel bort Agdától, a király és az ország kilátástalan helyzetéről károg. A borral visszatérő Agdára jól ráijeszt: azt sejteti a leánnyal, hogy eltűnt szerelmét, Jakobot már rég megölték a Hanza-házban. Agda majdnem sírva fakad, távozik. Karin érkezik virágaival. A hirtelen érzelmű herceg angyalának nevezi, s nyomban beleszeret. Követi a leányt. Agda végre kettesben maradhat az írástudó Göran Perssonnal, és mindjárt szívességet kér tőle. Levelet küldetne Lübeckbe, hogy megtudja, mi történt Jakobbal. Göran Persson ígéretet tesz, hogy megírja a levelet. A második jelenetben az álruhás király és Johan herceg próbál meg bejutni a Hanza-házba. A király széles karimájú kalapot, kék köpenyt visel, kezében botként használt vaddisznóölő dárda; Johan is közembernek öltözött. A kihalt Hanza-házban senki sem nyit ajtót. Koldusok jönnek, kéregetnek, a király tetteit bírálják, őt okolják nyomorukért. Kínos helyzetében Gustav Vasa kénytelen végighallgatni őket. Johan tovább dörömböl a kapun, de senki nem felel. Gyászruhába öltözött nők érkeznek a térre: a fő- és jószágvesztett Nilsson felesége és leánya, Barbro. Az álruhás királyban Herman Israel tanácsost vélik felismerni. A kisemmizett feleség szeretné visszakapni a jószág azon részét, melyet még ő vitt hozományként a házasságba. Az ál-Herman, hogy fenékig igya a keserű poharat, a királyról kérdezi őket. Barbro elénekli a köszöntő verset, amit még a régi aspebodai királylátogatásra tanult meg. Mikor az álruhás uralkodó azt kéri, mondjon valami rosszat a királyról, Barbro így felel: „Nem! Apám megmondta, hogy még akkor se tegyük, ha másoktól ilyet hallunk." (283, sz. f.) Az ál-Herman megenyhül, s megígéri, hogy közvetíti kérésüket.

A KIRÁLY Menjetek nyugodtan; beszélek a királlyal, és ő igazságot szolgáltat majd nektek, mert jót akar, és jót cselekszik!

BARBRO *térden áll, és megcsókolja a király kezét.*
Ha a király olyan jóságos volna, mint a kegyelmes tanácsos úr, nem szenvednénk szükséget!

A KIRÁLY *Barbro fejére teszi a kezét.*
Jóságos ő, gyermekem; és a keresztlányától semmit sem tagad meg! Menjetek békével! (283, sz. f.)

Barbro és anyja távozik. A király egyre mélyebbre süllyed kétségbeesésében.

A KIRÁLY *Johanhoz*
Ki küldte vajon ide őket? – Kicsoda? – Itt ülök a vádlottak padján, én, a legfelsőbb bíró.

JOHAN Szólhatok egy szót?

A KIRÁLY Nem! Elmondhatom én is, amit akarsz. Mondhatom, súlyosabban nehezedik rám az Úr keze, mint hogy megérteném, miért. Ha Isten az, ki a lelkiismereten és az imádságokon keresztül megszólal, akkor ő beszélt rá, hogy úgy cselekedjem, ahogyan cselekedtem. Hogy engedelmességemet most miért bünteti, nem értem, de meghajolok a fensőbb bölcsesség előtt, mely meghaladja értelmemet! – Szünet. – A keresztlányom volt! és apja a barátom, kinek fejét kellett vennem. Ó, kegyetlen élet, hogy mégis éini kell! (283–284, sz. f.)

Végre követ érkezik a Hanza-ház elé. Marcus az. Herman Israel hazahajózásáról hoz hírt. „Akkor elvesztem! – Isten segítsen rajtam!" (284, sz. f.) – szól a reményvesztett király. Marcus Agdát is felkeresi Jakob levelével, amelyben a férfi örökre elköszön. A felvonás utolsó előtti jelenetében Magister Olaust a dolgozószobájában látjuk felesége, Kristina és fia, Reginald társaságában. A nagy reformátor családja olyan, mint bármely más család. Férj és feleség örök harcban áll, legalább a gyermeknevelést illetően. A gyermek bizalmatlan, ellenséges. Reginald apja tanácsára Wittenbergbe készül, hogy ott Luther tanítványa lehessen. A Magisteren kívül senki sem lelkesedik az utazásért. Az anya nem örül, hogy egyetlen fia messzi útra kél. A fiú teljesen összezavarodott hitében. Nem hisz a lutheri tanításokban, és az ördög művét látja a széthúzásban, a vallási, politikai ellenségeskedésekben. Apa és fiú vitáját csak a véletlen szakítja félbe:

REGINALD Mit tegyek? Adj tanácsot!

MAGISTER O. Azt oly kevéssé követed, mint én annak idején.

REGINALD Világosíts fel; mondd meg, mi az élet?

MAGISTER O. Azt nem tudom! De azt hiszem, büntetés vagy próbatétel. A te korodban azt hittem, mindent tudok, s mindent értek. Ma nem tudok semmit, s

nem értek semmit, ezért korlátozom magamat a kötelességeim elvégzésére, és a terhek türelmes viselésére.

REGINALD De tudni akarom!

MAGISTER O. Olyat szeretnél tudni, amit nem lehet! Próbáld csak meg! elveszejted magad! – Máskülönben: elutazol vagy sem?

REGINALD Elutazom Wittenbergbe és lerombolom Luthert!

MAGISTER O. *irónia nélkül.*
Ezt már szeretem! Ó, fiatalság, mily csodás vagy! Nagy Sándori bánatoddal, hogy már nincs mit lerombolnod!

REGINALD Hát nem vagy lutheránus?

MAGISTER O. Protestáns vagyok!

KRISTINA Ha befejeztétek, hadd szóljak én is egy szót arról, hogy Luther micsoda, csak egyetlen egyet.

MAGISTER O. Lelkemre, mondd, még mielőtt szétpukkadsz!

KRISTINA Luther halott.

MAGISTER O. Halott?

KRISTINA Igen, ezt írja sógorom Magdeburgból ebben a levélben.

MAGISTER O. *felkel.*
Halott! – – – –
Reginaldhoz.
Szegény Alexander, mit fogsz így lerombolni?

REGINALD Elsőként az univerzumot, és utána magamat!

MAGISTER O. *a bal oldali ajtóhoz tereli.*
Menj csak, de magadon kezdd! Az univerzum mindvégig fennmarad! (293–295, sz. f.)

Magister Olaus később a kétségbeesett királlyal tárgyal. Kíméletlenül a fejére olvassa súlyos felelősségét, s arra biztatja, írjon Nils Dackének, a felkelők vezetőjének. Gustav Vasa végül hozzálát a levél megírásához.

Az ötödik, egyben utolsó *felvonás*ban a teljes, kilátástalan sötétség hirtelen átvált ragyogó fényességbe. Az uralkodó palotája teraszán áll, családja már összecsomagolt, menekülésre készen várakozik. A király anyósa elvonul imádkozni. Johan herceg, apja bánatára, kis idő múlva követi katolikus nagyanyját. Levél jő. Nils Dacke nem hajlandó tárgyalni a királlyal, csapata már benyomult Södermanland tartományba. A Nortullennél kétezer dalarnai várakozik, szándékuk kifürkészhetetlen, de jól sejthető, mire készülnek. A királyt bosszantja a Magister korábbi, derűlátó próféciája, és már a halálra készül. A dalarnaiak közelednek, a palotában felvonják a fehér zászlót. Kis idő múlva vidám, részeg ember érkezik fel a teraszra. A sereg vezetője ő, Engelbrecht. A csoda, a világosság pillanata eljött. Engelbrecht zavarban van. Kissé szakadozottan meséli el, hogy annak idején sílécen kísérte a királyt a norvég határtól, amiért egy nyilat kapott tőle ajándékba. Azonban azt is mondta neki a király akkor: ha még egyszer szükség lesz rá, majd jöjjön! S most itt van, hogy együtt menjenek Dacke ellen. Engelbrecht

neve csak véletlenül egyezik az 1434-es felkelés vezetőjének nevével, ám sorsszerű felbukkanását Isten ujjaként már az első felvonás egyik párbeszéde előrevetítette:

BARBRO *a képet nézi.*
Igaz-e, apám, hogy azt a sífutót Engelbrektnek hívták, éppúgy, mint a múlt század nagy kormányzóját.

MÅNS N. Így van, gyermekem, s akkor úgy véltük, Isten ujja ez, ám ma babonaságnak tartják az egészet. (163–164, sz. f.)

Odalentről, a terasz alól a becsípett tömeg vidám zaja, fanfárzene és dobszó hallatszik. A király a terasz korlátjához lép és integet, majd kezét felemelve így szól: „Ó Istenem, megbüntettél, s én köszönöm Neked!" (320, sz. f.) – ezzel véget ér az utolsó felvonás.

Jegyzetek

[1] Ollén, Gunnar: Gustav Vasa. In: Strindberg, August: *Folkungasagan. August Strindbergs samlade verk; 41.* (Redigerad och kommenterad av Gunnar Ollén.) Stockholm, Norstedt, 1992, 247. o.

[2] Strindberg, August: Gustav Vasa. In: Strindberg, August: *Folkungasagan. August Strindbergs samlade verk; 41.* (Redigerad och kommenterad av Gunnar Ollén.) Stockholm, Norstedt, 1992, 247. o.

Irodalom

Andersson, Ingvar–Weibull, Jörgen: *Swedish History in Brief.* Stockholm, The Swedish Institute, 1988.

Delblanc, Sven: Från förklaringsberget till barrikaden – Strindbergs senare författaskap 1890–1912. In: Lönnroth, Lars–Delblanc, Sven (eds.): *Den Svenska Litteraturen – Den storsvenska generationen 1890–1920.* Stockholm, Bonniers, 1989.

Gustafson, Alrik: *A History of Swedish Literature.* Minneapolis, University of Minnesota, Press for the American Scandinavian Foundation, 1961.

Lagercrantz, Olof: *August Strindberg.* Stockholm, Wahlström & Widstrand, 1979.

Rinman, Sven: Strindberg. In: Tigerstedt, E. N. (ed.): *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria. Fjärde delen: Åttiotal och nittiotal.* Stockholm, Natur och kultur, 1957.

Szafkó Péter: *Shakespeare és az angol klasszikus történelmi dráma. Kritikatörténeti áttekintés.* Budapest, Eötvös József Könyvkadó, 1999.